

HLAVNÍ TENDENCE VE VYUŽÍVÁNÍ VOLNÉHO ČASU VENKOVSKÉHO OBYVATELSTVA ČSR v 70. A 80. LETECH

K. Schwarz

SCHWARZ, K. (Ústav pro výzkum kultury, Praha): *Hlavní tendence ve využívání volného času venkovského obyvatelstva ČSR v 70. a 80. letech*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (1) : 53-60.

V nadcházejícím období rozvoje naší společnosti by se pozornost řídících orgánů na venkově měla v oblasti volného času zaměřit především na řešení těchto problémů: 1. Věnovat více pozornosti těm sociálním skupinám obyvatelstva, jejichž způsob využívání volného času neodpovídá žádoucím tendencím, tj. především nekvalifikovaným a málo kvalifikovaným pracovníkům a manuálně pracujícím v rolnických profesích. 2. Dobudovat síť kulturních zařízení na venkově tak, aby poskytovala větší možnosti pro tvořivé aktivity, tj. vybavovat je vhodnými prostorami, materiálem a pomůckami pro specializované zájmové činnosti kulturního charakteru. 3. Rezervy v rozsahu a ve využívání volného času překlenout především rozvojem služeb na venkově a zabezpečením takové úrovně zásobování venkova (včetně výrobků zemědělsko-potravinářského komplexu), aby postupně docházelo ke snižování objemu samozásobitelství a doplňkového domácího hospodářství. 4. Podpořit nejširší účast obyvatel venkova na řízení společnosti a řízení regionálního kulturního života (včetně oživení regionálních tradic a vytváření nových regionálních zvyklostí) s cílem oživit regionální komunitu.

venkovské obyvatelstvo; rozdělení časového fondu; využívání volného času

Období 70. a 80. let bylo spojeno s růstem intenzifikace a kooperace v zemědělství a bylo charakterizováno prosazováním zemědělské velkovýroby a její koncentrace do velkých výrobních celků. V této souvislosti docházelo ke zvyšování podílu duševní práce na celkové pracovní činnosti v zemědělství a tento podíl rostl rychleji než v ostatních odvětvích. V porovnání s nimi je však tento podíl pochopitelně stále nižší.

Mezi venkovským obyvatelstvem výrazně vzrostl podíl socioprofesionální skupiny zaměstnanců, dále se mírně zvýšil podíl dělnických profesí a snížil se podíl rolnických profesí. Věková struktura venkova omládlá především migrací mladých pracovníků z měst a zvýšenou porodností. Projevilo se i zvýšení kvalifikační úrovně, zejména přírůstkem vysokoškolsky a středoškolsky vzdělaných pracovníků.

Tyto nejdůležitější vlivy a souhrn vlivů vyplývajících z procesu společenského vývoje v Československu v posledních čtyřiceti letech bezprostředně působily na celkový způsob využívání volného času obyvatelstva českého venkova ve sledovaném období.

Úhrnný časový fond, jenž má člověk k dispozici, bývá zpravidla členěn na čtyři časové úseky¹⁾:

a) pracovní čas (hlavní i vedlejší zaměstnání, smluvně sjednaná činnost pro socialistický, družstevní i soukromý sektor, studium apod.),

b) čas mimopracovních povinností (tzv. vázaný nebo nutný čas, tj. dojížďka do práce, nákupy, obstarávání provozu domácnosti, základní péče o děti apod.),

c) čas biologicko-fyziologických potřeb (spánek, hygiena apod.),

d) volný čas (věnovaný „rozvoji nejrůznějších činností, které provozuje člověk maximálně uvolněný od pracovních, rodinných a společenských povinností i povinností vůči vlastní osobě“ [Cejp 1974, s. 12].

V tomto pojetí zahrnuje volný čas širokou škálu činností společenského i individuálního života.

Na venkově, a zejména v menších vesnických sídlech²⁾, je rozsah volného času dosud menší než ve městech (asi 18 % v porovnání s 20 %), a to především vzhledem k většímu rozsahu pracovního času (asi 23 % proti 20 %)³⁾. Nejmenší rozsah volného času mají rolníci, manuální pracovníci a občané bez pracovní kvalifikace (nevyučení a s nedokončeným základním vzděláním). Tato data potvrzují údaje o subjektivní nespokojenosti venkovských obyvatel s rozsahem volného času, která je nejvyšší ve venkovských městech, kde je zřejmě nejméně rozvinuta síť služeb a obyvatelé stráví mnoho času dojížďkou. Přesto se objem volného času neustále pozvolna zvětšuje, zejména u mladých lidí do 25 let.

Struktura preferovaných potřeb a zájmů venkovských obyvatel se dnes již jen nepatrně liší od téže struktury městských obyvatel. Nejvíce se tato diferenciací projevuje u obliby činností spojených se sférou volného času.

Ve vesnických sídlech jsou více než v jiných velikostních typech sídel oblíbeny technicko-manuální činnosti a mezi nimi hlavně pěstitelství a chovatelství⁴⁾. Předpokládáme, že je to důsledkem především

¹⁾ V odborné literatuře se setkáváme s různým rozdělením časového fondu. Přidržíme se zde členění použitého Federálním statistickým úřadem (viz: Výsledky výběrového šetření o využití času v roce 1979/80 v ČSSR. Díl 1. In: Československá statistika, řada Životní úroveň, č. 2. Praha, Federální statistický úřad 1981).

²⁾ V tomto příspěvku rozlišujeme:

- vesnici, tj. obce do 1999 obyvatel
- venkov, tj. obce do 9999 obyvatel
- malá města, tj. obce od 2000 do 4999 obyvatel
- venkovská města, tj. obce od 2000 do 9999 obyvatel

Toto rozdělení již dnes nevystihuje skutečnou diferenciaci města a venkova, pro níž přestal být rozhodujícím kritériem počet obyvatel sídla (obce), avšak jinak strukturovaná data nejsou z dosavadních reprezentativních výzkumů k dispozici.

³⁾ Další text se opírá o citované šetření statistického úřadu v ČSR a o výsledky výzkumů Ústavu pro výzkum kultury, provedených v 70. a 80. letech na reprezentativním vzorku obyvatelstva ČSR.

⁴⁾ Ve vybraných lokalitách preferovalo pěstitelství a chovatelství ze všech činností

	nejčastěji	nejraději
v městské lokalitě	29,6 ‰	40,9 ‰
ve venkovských lokalitách	70,4 ‰	59,1 ‰

tradičního zemědělského způsobu života, ale současně i snahy o získání kvalitnějších a lacinějších zemědělských výrobků. Jak shodně konstatují i výzkumy jiných institucí⁵⁾, je zaměřenost na tyto aktivity u obyvatelstva českého venkova stále vyhraněnější, a to nejen u zemědělského, ale i nezemědělského obyvatelstva. Oblíbenost volného času stráveného s rodinou, dětmi a příbuznými, stejně jako poslech rozhlasu je největší na vesnici a ve středně velkých městech. Lidé na vesnici mají ve větší oblibě společenskou zábavu, veřejnou a společenskou činnost a návštěvu estrád. O všechny ostatní činnosti spadající do oblasti volného času se však obyvatelé vesnic zajímají méně než lidé v ostatních velikostních typech sídel (například 67 % vesnického obyvatelstva nemá vůbec zájem o koncerty). Pořadí podle oblíbenosti činností na vesnici, které udává tab. I, je podstatně odlišné od pořadí v jiných velikostních skupinách obcí i v rámci celé ČSR.

Ve venkovských městech je více než v ostatních velikostních typech sídel oblíbena společenská zábava, návštěva estrád, cirkusů, varié, parků kultury a oddechu a veřejně prospěšná činnost. Televize je nejoblíbenější ve středně velkých městech a ve venkovských městech, technicko-manuální činnosti jsou nejoblíbenější ve vesnicích a venkovských městech a poslech gramofonu ve venkovských městech a velkoměstech. Více než v jiných městských sídlech jsou ve venkovských městech oblíbeny také chvíle s rodinou, příbuznými a dětmi. Ostatní činnosti jsou v městských sídlech oblíbeny stejně anebo méně než ve venkovských městech. Pořadí oblíbenosti činností ve venkovských městech (tab. I) je prakticky totožné s průměrným pořadím v celé ČSR.

Rolníci mají ve srovnání s populací celé ČSR ve větší oblibě návštěvu estrád, technicko-manuální činnosti (zejména pěstitelství a chovatelství), rodinný život a společenskou zábavu. Nízká je zejména obliba vzdělávacích činností (83 % rolníků nemá o ně vůbec zájem), návštěvy koncertů, galerií, výstav a četby. Menší zájem mají rolníci také o návštěvu kina a divadel, rekreaci v přírodě (což je ovšem samozřejmě vzhledem k tomu, že v ní zpravidla žijí a pracují) a o návštěvu hostinců, kaváren a vináren. Odchytky od průměru celé české populace ve způsobu prožívání volného času jsou u socioprofesionální skupiny rolníků výraznější než u úhrnu obyvatelstva vesnic, respektive venkova.

Obdobně je venkovské obyvatelstvo charakterizováno pokud jde o skutečný rozsah volného času, který podle šetření Českého statistického úřadu věnují jednotlivým typům činností. Více volného času než obyvatelé větších sídel věnují vesničtí obyvatelé pouze poslechu rozhlasu, obyvatelé venkovských měst sociálním kontaktům a klubové činnosti a obyvatelé venkova jako celku ještě navíc tzv. ostatním činnostem volného času (kam spadá např. chovatelství a pěstitelství, „melouchy“ apod.). U všech ostatních sledovaných činností⁶⁾ (včetně celku kultur-

⁵⁾ Např. Matějů, M. a kol.: Sociokulturní průzkum okresu Břeclav (se zvláštním zaměřením na oblast zájmové umělecké činnosti). Praha, FFUK — Břeclav, OKS 1983.

⁶⁾ Jako součást volného času byly sledovány zájmové aktivity, sociální kontakty (mezi nimi klubová činnost), veřejná společenská činnost, účast na kultuře (návštěva kina, divadla či koncertu, jiné kulturní akce nebo instituce, poslech gramofonu, magnetofonu, čtení novin, časopisů, četba knih) a ostatní činnosti náležející do sféry volného času.

I. Obliba činností volného času v jednotlivých velikostních typech sídel v roce 1982 (podle vážených indexů) — Preference of free-time activities in the residential areas of various size in 1982 (by the weighted indexes)

Skupiny činností	Popu- lace ČSR 1982	Venkov			Města	
		vesnice do 1999 obyv.	malé město 2000– –9999 obyv.	střední město 10 000– –99 999 obyv.	velké město 100 000– –999 999 obyv.	Praha 1 000 000 obyv. a více
1. Chvilé s rodinou, příbuznými, hra s dětmi	416	422	416	422	394	403
2. Sledování televize	375	368	380	387	367	356
3. Technicko-manuální činnosti 1)	375	388	377	369	364	352
4. Chvilé s přáteli či milými	367	369	365	372	366	367
5. Poslech rozhlasu	339	342	338	341	342	326
6. Četba krásné literatury	300	268	311	310	305	329
7. Rekreace v přírodě 2)	286	274	304	290	264	309
8. Sportovní činnosti 3)	260	237	262	278	261	269
9. Návštěva kina	253	222	250	254	275	302
10. Společenská zábava, návštěva klubu, tanečních zábav	233	240	246	226	216	228
11. Návštěva divadla	217	204	211	220	207	267
12. Návštěva estrád, cirkusů, varieté, parků kultury	203	204	228	205	178	150
13. Poslech magnetofonu	201	185	215	201	193	221
14. Veřejná činnost 4)	195	203	215	197	183	154
15. Poslech gramofonu	195	173	211	192	200	211
16. Návštěva hostince, kavárny, vinárny	177	151	183	183	200	200
17. Pasivní odpočinek 5)	169	159	167	159	172	194
18. Návštěva sport. utkání	167	160	166	165	182	160
19. Návštěva uměl. galerií, výstav	166	129	163	182	182	200
20. Návštěva koncertů	145	105	155	164	160	149
21. Vzdělávací činnosti 6)	123	130	119	113	140	125
22. Sběratelství známek, nálepek, odznaků atd.	97	85	95	103	95	107
23. Vlastní amatérská umělecká tvorba 7)	70	54	73	67	73	72
24. Hra na hudební nástroj	66	58	69	65	92	76
25. Vlastní amatér. umělecká činnost 8)	63	55	67	58	71	61

N = 1214

- 1) Technicko-manuální činnosti zahrnují: kutilství, výrobu předmětů, údržbu auta či motocyklu, modelářství, radioamatérství, ruční práce, chovatelství, zahrádkářství, apod.
- 2) Rekreace v přírodě zahrnuje: procházky, vyjížďky autem nebo na motocyklu, stanování, výlety motorovým člunem, rybaření, lov apod.

- 3) Sportovní činnosti zahrnují: sport a tělovýchovu, turistiku (tj. výlety pěšky, na kole).
- 4) Veřejná činnost zahrnuje: výkon funkce či členskou účast ve společenských či zájmových organizacích apod.
- 5) Pasivní odpočinek zahrnuje: odpočinek, ležení, dívání se z okna.
- 6) Vzdělávací činnosti zahrnují: studium jazyků, vědecké literatury, přednášek, kursů apod.
- 7) Vlastní amatérská umělecká tvorba zahrnuje: malování, sochaření, psaní povídek, básní, skládání písní, amatérskou uměleckou fotografii či film apod.
- 8) Vlastní amatérská umělecká činnost zahrnuje: divadlo, zpěv, tanec, recitaci apod.

Prameny: Výzkum Ústavu pro výzkum kultury 82-2.

ních činností) naměřil ČSÚ na venkově nižší průměrné časové hodnoty. Určité rozdíly od struktury činností volného času podle jejich oblíbenosti jsou způsobeny jednak metodikou zjišťování (např. ostatní činnosti volného času, pěstitelství, chovatelství), jednak tím, že stupeň oblíbenosti některých činností neodpovídá vždy míře volného času, který jim obyvatelé venkovských obcí věnují (veřejná společenská činnost, společenská zábava, návštěva estrád, chvíle s rodinou, dětmi a příbuznými apod.).

V jiném výzkumu (Š i m e k a S c h w a r z 1984) jsme zjistili vyšší průměrnou frekvenci návštěvnosti kulturních zařízení a akcí v obci bydliště na venkově než ve městě, s výjimkou kina a knihovny. Činnosti s vyšším stupněm tvořivého potenciálu jsou poněkud více preferovány na venkově, avšak nejtvůřivější činnosti (např. zájmová umělecká činnost, technické a kutilské činnosti) spíše ve městě. Činnosti s vyšším stupněm tvořivého potenciálu jsou už v dětství vykonávány nepatrně více na venkově a v dospělosti pak na venkově podstatně častěji.

Sledujeme-li pozorně změny v oblíbenosti činností volného času, docházíme ke zjištění, že nejen mnohé rysy městského způsobu života zdolmácňují na venkově, ale také některé momenty tradičně venkovského způsobu života pronikají v posledních letech do měst, zejména v mimopracovní oblasti, například při rekreaci, společenské zábavě apod. Ve venkovských sídlech s rekreační funkcí dochází nezdědka k novému typu komunikace mezi starousedlíky a rekreanty, v některých případech ke společnému trávení volného času (zejména u chatařů a chalupářů). Prostřednictvím těchto rekreantů se do venkovských obcí šíří například (i mezi střední generací) vyšší zájem o aktivní rekreační sport, letní sporty a rekreační činnosti u vody, posezení s rozhovory či zpěvem (například u ohňů) apod. Také mohutný vzestup oblíbenosti technicko-manuálních činností považujeme za projev těchto tendencí. Obyvatelé měst se například věnují stále častěji obnovování a údržbě starých zemědělských usedlostí a chalup a vracejí se k dřívějším tradicím a způsobu života typickému pro venkovské rodiny.

I na tomto dílčím rozboru některých aspektů životního způsobu venkovského obyvatelstva se potvrzuje hypotéza o vyrovnávání rozdílů mezi městem a venkovem. Týká se to zejména vyrovnávání vzdělanostní struktury venkova, která se již blíží struktuře městského osídlení a přestala již být výrazným diferenciativním faktorem v rozdílném způsobu života. Tímto faktorem přestala být i příslušnost k hospodářským odvětvím. Diferenciativním faktorem zůstává nejsilněji příslušnost k socioprofesionální skupině, tj. k zaměstnání, především pokud jde o manuálně pracující rolníky. Jejich způsob života je dosud nejrozdílnější od městského způ-

sobu života ve volném čase i celostátně zjištěných ukazatelů životního způsobu. Hlavní příčinu lze spatřovat v druhu jimi vykonávané práce a v tradičně ustálených zvyklostech jejich života.

Další úsilí o formování socialistického životního způsobu by mělo být zaměřeno zejména na tuto sociální skupinu venkovského obyvatelstva a dále na nekvalifikované pracovníky se základním vzděláním. Problém určitého „vzdálení se“ kulturního života těchto skupin obyvatelstva od celostátního průměru je zřejmě dlouhodobý a bude řešitelný až s dorůstáním dnešní nejmladší generace. Proto by se pozornost měla zaměřit především na mladé lidi, kteří získávají kvalifikaci pro výkon průmyslových i zemědělských povolání, zejména ve středních odborných učilištích a ostatních školách, a to nejen z hlediska pracovních návyků, ale i z hlediska utváření jejich vztahu ke kulturním hodnotám a ke způsobu využívání volného času.

Při vytváření dalších příležitostí pro naplnění volného času na venkově by se mělo přihlédnout zejména k vysoce pocítované potřebě tvořivé činnosti. Tato potřeba není v oblasti kultury často uspokojována vůbec, nebo je uspokojována pouze nekvalitně. Také vysoká potřeba společenského uplatnění a obliba veřejné činnosti u nerolnických profesí na venkově by se měla stát východiskem k vytváření dalších možností pro využívání volného času. Novými atraktivními prostředky je však ještě třeba motivovat vzdělávací potřeby a zájmy (mimo jiné vhodně koncipovaným systémem estetické výchovy).

Srovnávané průzkumy naznačují také určitou tendenci k uzavírání se do rodinného života na venkově. Pěstování kvalitních vztahů mezi lidmi v rodině je pozitivním faktorem, zejména v souvislosti s rodinnou výchovou dětí, jejíž nezastupitelný význam zdůrazňují psychologové a pedagogové. Přesto je třeba vytvářet i více příležitostí k hlubším mezirodinným, zejména sousedským vztahům, ke vztahům mezi spolupracovníky apod. Určitou možností v tomto směru je přenášení rodinných svátků a oslav do širšího sociálního prostředí místní komunity apod. Lze předpokládat, že nejúčinnější roli při dalším vyrovnávání rozdílů mezi městem a venkovem mohou sehrát v oblasti kulturního života hromadné sdělovací prostředky, zejména televize, a vedle toho souběžně místní kulturní prostředky, především ve vazbě na společenskou zábavu a kulturní oddech.

Literatura

- CEJP, M.: Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času. Praha, ÚVK 1974.
- CEJP, M.: Sbližování kulturní úrovně životních podmínek a činností městského a venkovského obyvatelstva. Praha, ÚVK 1985.
- SCHWARZ, K. — ŠIMEK, M.: Stimuly a bariéry tvořivosti. Praha, ÚVK 1985.
- ŠIMEK, M.: Kulturní život dnešní vesnice. Praha, ÚVK 1981.
- ŠIMEK, M. — SCHWARZ, K.: Tvořivost pracujících v průmyslu a zemědělství. Praha, ÚVK 1984.

Došlo dne 18. 12. 1985

ШВАРЦ, К. (Институт исследования культуры, Прага): Главные тенденции в использовании свободного времени сельского населения ЧСР в 70-е и 80-е годы. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (1): 53-60

В предстоящий период развития нашего общества внимание органов управления на селе в области свободного времени должно быть направлено на решение следующих главных проблем: 1. Уделять больше внимания тем социальным группировкам, способ проведения свободного времени которых не отвечает желательным тенденциям; т. е. прежде всего неквалифицированным и слабоквалифицированным рабочим, физическим работникам сельского хозяйства. 2. Достроить сеть культурных учреждений в селах с таким расчетом, чтобы они предоставляли более широкие возможности для творческой активности, т. е. оборудовать их подходящими помещениями, материалом и пособиями для специализированных любительских занятий культурного характера. 3. Заполнять резервы в объеме свободного времени, главным образом, за счет развития услуг в селах и обеспечения такого уровня снабжения села (вкл. продукты АПК), который позволил бы понизить масштабы самоснабжения и подсобного придомного хозяйства. 4. Поддерживать широкое участие сельского населения в управлении обществом и региональной культурой (вкл. оживление местных традиций или создание новых навыков), чтобы активизировать местную коммуникабельность.

сельское население; распределение фонда времени; проведение свободного времени

SCHWARZ, K. (Institute for Culture Research, Praha): *The Main Tendencies of Free Time Spending in the Rural Population of ČSR in the Seventies and Eighties*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (1): 53-60.

In the period to come in the development of the Czechoslovak society, the attention of executive workers in the country should be oriented in the sphere of free time spending to the following problems: 1) Pay greater attention to those social groups of the population who do not spend their free time in a desired way, i. e. mainly to nonqualified and little qualified workers and to manual workers in farming occupations. 2) To finish the network of cultural facilities in the country so that it will offer more possibilities of creative activities, i. e. to furnish these facilities with appropriate rooms, material and aids for hobbies of cultural nature. 3) Make up for the reserves in the amount and spending of free time by extending the services in the country and by supplying the rural population with all commodities (including the products of the Agricultural and Food Production Complex) to reduce gradually the volume of self-supplying and the plots for personal use. 4) Support the participation of a majority of the rural population in the management of the society and in the direction of regional cultural life (including the revival of regional traditions and formation of new regional customs) to revive the regional community.

rural population; distribution of time fund; spending of free time

SCHWARZ, K. (Institut für Kulturforschung, Praha): *Haupttendenzen bei der Freizeitnutzung der Landbevölkerung der ČSR in den Jahren 1970—1980*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (1): 53-60.

Im künftigen Entwicklungszeitraum unserer Gesellschaft sollte sich die Aufmerksamkeit der leitenden Organe auf dem Lande im Freizeitbereich vor allem auf die Lösung folgender Probleme konzentrieren: 1. Mehr Augenmerk den sozialen Bevölkerungsgruppen widmen, deren Art der Freizeitnutzung nicht den gewünschten Tendenzen entspricht. Das betrifft vor allem un- und wenig qualifizierte Arbeiter der bäuerlichen Berufe sowie manuell Tätige. 2. Das Netz von Kultureinrichtungen auf dem Lande so zu ergänzen, damit es bessere Möglichkeiten bietet für schöpferische Aktivitäten. Diese sind mit geeigneten Räumen auszustatten, mit Material und Hilfsmitteln für die speziellen Interessentätigkeiten kulturellen Charakters. 3. Die Reserven im Umfang und der Nutzung der Freizeit zu überbrücken vor allem durch die Entwicklung der Dienstleistungen und durch Sicherung eines solchen Niveaus der Versorgung auf dem Lande (einschließlich mit Erzeugnissen des Agrar-Lebensmittelkomplexes), damit allmählich die Selbstversorgung und die Neben-

wirtschaft verringert wird. 4. Unterstützung der breitesten Teilnahme an der Leitung der Gesellschaft sowie des regionalen kulturellen Lebens (einschließlich der Erneuerung regionaler Traditionen und der Schaffung neuer Gewohnheiten) mit dem Ziel, die regionale Kommunität wiedererleben zu lassen.

Landbevölkerung; Aufteilung des Zeitfonds; Freizeitnutzung

Adresa autora:

PhDr. Karel Schwarz, Ústav pro výzkum kultury, Sněmovní 9, 118 01 Praha 1
